

ERZURUM'DA ŞEHİRLEŞME HAREKETLERİ

ve

GECEKONU PROBLEMİ

Dr. Necdet SÖZER

(Atatürk Üniversitesi)

Memleketimizde şehirleşme hareketlerinin son onbeş yıldan beri büyük bir hız kazandığı bilinmektedir. 1950'de şehrsel nüfusumuzun Türkiye genel nüfusundaki payı %22.0 iken, bu oran 1965'te %31.9'a yükselmiştir¹. Kısa bir zaman içerisinde kır nüfusu aleyhine cereyan eden bu %10 oranındaki değişme, köyle şehir arasındaki nüfus dengesinin bozulmasına ve birçok şehrimizin nüfus ve alan bakımından plânsız bir şekilde büyümesine yol açmıştır. Aşırı nüfus temerküzü dolayısıyla, şehirlerimizin idari, iktisadi ve toplumsal yapısında ortaya çıkan problemlerin sayısı da, şehirleşme² hareketlerinin tabii sonucu olarak her gün biraz daha artmaktadır.

Biz bu yazımızda Erzurum'daki şehirleşme hareketlerini araştırmak ve gecekondu problemini etraflı bir şekilde ortaya koymak istiyoruz.

1 Türkiye nüfusuyla ilgili araştırmalarda kır ve şehir nüfusu ayırımı için çok çeşitli kıstaslar kullanılmakta ve 2000, 3000, 5000 veya 10.000'den fazla nüfuslu yerleşmeler şehrsel nüfus için en alt seviye olarak ele alınmaktadır. Biz bu incelememizde böyle bir ayırım için 5000 nüfus miktarını esas kabul etmiş bulunuyoruz. Kır ve şehir yerleşmelerini ayırmak konusunda ileri sürülen nüfus miktarları için bk.: Tunçdilek, N. - Tümertekin, E.: Türkiye Nüfusu, İstanbul 1965.

2 Şehirleşme kavramı için bk.: Keleş, Ruşen Y.: Şehir ve Bölge Plânlaşması Bakımından Şehirleşme Hareketleri. Ankara 1961, s. 26-31.

A. Şehirleşme Hareketleri :

a) **Genel Durum:** Erzurum'u bir bütün olarak ele alır ve il nüfusunu şehirleşme hareketleri bakımından incelersek şu sonuçlar ortaya çıkar:

1. Son sayıma göre Erzurum il sınırları içinde yaşayan nüfus sayısı 628.856'dır (1965).

2. Bu miktar, Türkiye toplam nüfusunun %2.0'sine tekabül etmektedir.

3. İl sınırları içinde, Erzurum şehri hariç, hiçbir yerleşme merkezinin nüfusu 10.000'in üstünde değildir. 10.000 rakamını, köy ve şehir arasında bir sınır olarak kabul edersek, şehrsel nüfusun toplam il nüfusuna göre %17 oranı ile temsil edildiği görülür. Şehirli nüfusa 5.000 ve daha fazla nüfuslu yerleşme merkezleri (Hassankale: 9.242, Aşkale: 6.944, Oltu: 6.047, Horasan: 5.264, Hınıs: 5.261) ni de ithal ettiğimiz takdirde bu oran %22'ye çıkar. Aynı ölçüler içinde Türkiye'nin şehirli nüfus oranı ise %32'dir. Demek oluyor ki Erzurum ilinde şehirli nüfus oranı, Türkiye'deki şehirli nüfus oranından daha düşük seviyededir.

CETVEL — 1

TÜRKİYE'DE ŞEHİR VE KIR NÜFUSU (1935-1965)

Sayım yılı	Genel nüfus	a				b			
		Şehir nüfusu	%	Kır nüfusu	%	Şehir nüfusu	%	Kır nüfusu	%
1935	16.158.000	3.262.000	20.2	12.896.000	79.8	3.803.000	23.5	12.355.000	76.5
1940	17.821.000	3.792.000	21.3	14.029.000	78.7	4.346.000	24.4	13.475.000	75.6
1945	18.790.000	4.045.000	21.5	14.745.000	78.5	4.687.000	24.9	14.103.000	75.1
1950	20.947.000	4.607.000	22.0	16.340.000	78.0	5.244.000	25.0	15.703.000	75.0
1955	24.065.000	6.144.000	25.5	17.921.000	74.5	6.927.000	28.9	17.138.000	71.1
1960	27.810.000	7.961.000	28.6	19.849.000	71.4	8.858.000	31.9	18.952.000	68.1
1965	31.391.000	9.981.000	31.9	21.410.000	68.1	10.809.000	34.4	20.582.000	65.6

Not : (a) sütununda şehir olarak 5000 ve daha fazla nüfuslu yerleşmeler, (b) sütununda ise il ve ilçe merkezleri gözönünde bulundurulmuştur.

CETVEL — 2

ERZURUM İLİNDE ŞEHİR VE KIR NÜFUSU (1935-1965)

Sayım yılı	Genel nüfus	a				b			
		Şehir nüfusu	%	Kır nüfusu	%	Şehir nüfusu	%	Kır nüfusu	%
1935	329.000	33.000	10	296.000	90	49.000	15	280.000	85
1940	371.000	54.000	14	317.000	86	64.000	17	307.000	83
1945	396.000	57.000	14	339.000	86	68.000	17	328.000	83
1950	461.000	61.000	14	400.000	86	76.000	17	385.000	83
1955	520.000	88.000	17	432.000	83	109.000	21	411.000	79
1960	572.000	104.000	18	468.000	82	130.000	22	442.000	78
1965	628.000	138.000	22	490.000	78	153.000	24	475.000	76

Not : (a) sütununda şehir olarak 5000 ve daha fazla nüfuslu yerleşmeler,
(b) sütununda ise il ve ilçe merkezleri gözönünde bulundurulmuştur.

4. Şâyet ilçe merkezlerini de şehirli nüfusa dahil edersek (ki bu ilçe merkezlerinin bir kısmı çok az nüfusa sahiptir. Çat: 884, Tekman: 942 kişi), bu takdirde dahi Erzurum ilindeki şehirselsel nüfusun, Türkiye şehirselsel nüfusuna göre düşük seviyede olduğu sonucu çıkar (Türkiye: %34, Erzurum ili: %24).

b) Şehirleşme Hızı: Nüfus sayımları 1935-1965 devresinde Türkiye genel nüfusunun %94 oranında bir artış kaydettiğini göstermektedir. Ancak şehirli ve köylü nüfusun aynı devre içindeki artış hızı farklı olup bu artış, şehirli nüfus lehine gelişmiştir (Şehirli nüfus artış hızı: %203, kır nüfusu artış hızı: %66). Bu otuz yıllık devre içinde Türkiye şehirselsel nüfus oranı %20.2'den %31.9'a yükselmiştir. Şehirleşme olayındaki bu gelişmenin, bilhassa II. Dünya Savaşından ve 1950'den sonra hız kazandığı anlaşılmaktadır (Cetvel - 1). Ancak Erzurum ilinin bu son otuz yıllık devre içindeki nüfus gelişme hızı nedir?

1935'te 329.000 kişi olan Erzurum il nüfusu, %90 oranındaki bir artışla 1965'te 628.000'e ulaşmıştır. Bu oran aynı devreye ait Türkiye genel nüfus artış hızı (%94) nın altında kalmakla beraber, aradaki farkın pek büyük olmadığı göze çarpmaktadır. Ancak bu nüfus gelişmesini köy ve şehirlere göre ayrı ayrı ele alırsak çok dikkate değer olan şu sonuç ortaya çıkar: 1935-1965 devresinde şehirli nüfus %228 oranında bir hızla artmış ve buna karşılık kır nüfusunun artış hızı %65 gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır. Bu olay bize,

Erzurum ili içerisinde oldukça kuvvetli bir şehirleşme hareketinin cereyan ettiğini ve köylerden şehire doğru belirli bir nüfus göçünün mevcudiyetini haber vermektedir. İç göç konusunda İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerin kır nüfusu için önemli bir çekim merkezi olduğunu biliyoruz. Erzurum'da bu göçün ilk safhada Erzurum şehrine doğru gelişen kademeli bir göç olduğu anlaşılmaktadır³.

Öte yandan, Erzurum alt bölgesini teşkil eden komşu il merkezlerinin Erzurum şehri ile aynı nüfus artış hızına sahip olmadığı görülmektedir. 1935-1965 devresinde, Erzurum şehrinin %221 oranındaki nüfus gelişme hızına karşılık, Kars'ta %129, Muş'ta %151, Erzincan'da %182 gibi bir artış vukubulmuştur.

Bütün bu kıyaslamalar, Erzurum'da oldukça dengesiz bir şehirleşme olayının cereyan ettiğini göstermektedir. Başka kelimelerle ifade edecek olursak, Erzurum diğer Anadolu illerine göre daha kuvvetli bir şehirleşme olayına sahne olmaktadır. Bir yığın idarî, iktisadî ve toplumsal problemi de beraberinde getiren bu olayın ön şartları ile gerçek sebeplerini araştırmamız gerekir.

c) **Şehirleşmenin ön şartları ve sebepleri:** 1935 yılında 33.104 kişilik bir nüfusa sahip olan Erzurum şehrinin, otuz yıllık kısa bir devre içerisinde üçbuçuk misli artarak 1965'te 106.301 nüfuslu büyük bir şehir haline gelişi küçümsenecek bir olay değildir. Teorik olarak bu aşırı nüfus temerküzünü, sanayileşmeye bağlamak mümkündür. Ancak ne var ki bugün Erzurum şehri tamamen farklı sebepler dolayısıyla büyümektedir. Bu sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Erzurum ilinde nüfusun büyük kısmı (%78) tarım sektöründe çalışmakla beraber, bu sektörde iş gücünün verimliliği azdır. Öte yandan tarımsal nüfusun da tarıma elverişli topraklara göre fazla olduğunu kaydetmek gerekir. Nitekim Türkiye topraklarında ekili-dikili alanlar %19.4 gibi bir paya sahip olduğu halde bu oran Erzurum ilinde %10.5 kadardır. Aynı oranın komşu illerde de Türkiye ortalamasından düşük olduğu görülmektedir: Kars %9, Erzincan %11, Elâzığ %10.5, Muş ve Tunceli %4.5, Bingöl %2.9. Ayrıca, işlenebilir toprak miktarında da limite yaklaşıldığını, tarımsal ürünlerin büyük ölçüde hava şartlarına bağlı kaydığını (dry farming) ve modern teknolojinin tarıma uygulanmadığını da biliyoruz. Bütün

3 Sözer, Necdet: Erzurum ovasının beşerî ve iktisadî coğrafyası (Yayınlanmamış doktora tezi). Erzurum 1963, s. 86-87.

bunlar, tarımda verimin düşük olmasına yol açmakta, dolayısıyla gizli ve mevsimlik işsizliğin mevcudiyetini göstermektedir. 1963'te Erzurum ilinde nüfus başına düşen tarımsal gelir 334 TL'dir. Bu miktar, 900 TL. tutarındaki Türkiye ortalamasının bir hayli altında bulunmaktadır. Komşu illerde de durum aşağı-yukarı aynıdır (Kars: 343 TL., Ağrı: 315 TL., Tunceli: 297 TL., Erzincan: 502 TL., Muş: 523 TL.)⁴. Demek oluyor ki, bu sektördeki işgücü veriminin düşük ve işsizliğin yaygın olması, kırsal nüfusu başka alanlarda iş ve kazanç aramaya sevkeden etkenlerin başında gelmektedir.

2. Erzurum'da kır nüfusunu şehire iten diğer önemli bir etken de toprakların çok parçalanmış olması ve çiftçi ailelerinin geçimini sağlyamıyacak kadar küçülmüş bulunmasıdır. Prof. Fenske'nin Erzurum'daki yirmidört köyde yapmış olduğu bir araştırma, bu köylerde yaşayan ailelerin ancak %67'sinin toprak sahibi olduğunu göstermektedir. Bunu %26.1 ile ortakçılar takip etmektedir. Kiracı aile oranı %5.7 ve marabacı oranı ise %1.2'dir⁵. DSİ tarafından yapılan bir başka araştırmaya göre de, Erzurum ovasında yaşayan çiftçi ailelerin %18.9'unun hiç arazisi yoktur ve çiftçi ailelerine ait hâkim mülkiyet arazisi %54.5 oranı ile 21-200 dönüm arasında yer almaktadır⁶. Sözlerimize çiftçi ailelerinin sahip olduğu arazi parçaları sayısının da 4 veya 4'den fazla olduğunu eklememiz gerekir. Bu durum, köylü nüfusun iş bulma ümidiyle Erzurum şehrine ve diğer büyük şehirlere göç etme sebebini teşkil eder.

3. Erzurum şehrinin tabii yolların kavşak noktasında kurulmuş bulunması ve bu coğrafi mevkiin Cumhuriyet devrinde oldukça iyi bir ulaştırma şebekesiyle takviyesi de nüfusun merkezîleşmesine yol açan sebepler arasında zikredilebilir. Mal ve hizmetlerin dağıtımı ve bu dağıtım fonksiyonunun gerektirdiği iş bölümü bakımından, Erzurum şehri kır nüfusu için hiç şüphe yok ki bir çekim merkezi niteliğindedir. Bunu bir örnekle teyid edebiliriz: Şehir 1935 yılında 33.127 kişilik bir nüfusa sahipken, 1940'da âni bir artışla 47.613'e yükselmiştir. Beş yıl içerisinde %50 oranındaki bu gelişme, 1939'da demiryolunun Erzurum'a varışı ile sağlanmıştır. 1950'-

4 Öngör, Sami: Türkiye'de Millî Gelirin Tarım Sektöründe Coğrafi Dağılışı. SBF Dergisi, 21 (2), 1966, s. 37.

5 Fenske, Leo J.: Erzurum İlindeki Çiftliklerde Kullanılan İş Gücü (Atatürk Üniversitesi Ziraat Araştırma Enstitüsü Araştırma Bülteni: 3). Ankara 1965, s. 5.

6 Erzurum - Erzincan Projesi İstikşaf Raporu (DSİ İstikşaf Raporları: 12-19). Ankara 1964, s. VII-1 ve 2.

den bu yana vukubulan hızlı nüfus artışını da, bu devre içerisinde, karayolları ulaşım şebekesindeki değişmelere bağlamak mümkündür.

4. Erzurum'un Cumhuriyet devrinde ve bilhassa 1950'den sonra sahip olduğu işyerleri sayısında büyük ölçüde bir artış kaydedilmiştir. Ancak 1960 nüfus sayımı, şehirde tarımla istigal eden nüfusun hâlâ %12.3 oranında olduğunu göstermektedir. Ticaret, imalât ulaştırma ve hizmet sektörlerinin toplamı ise bütün sektörlerin %34'ünü teşkil etmektedir. Devletin, sanayi yatırımlarından daha çok bölge müdürlükleri ve diğer resmî daireler için şimdiye kadar yapmış olduğu kamu harcamaları, şehir faal nüfusunda idareci ve memurların %7.3 gibi yüksek bir oranla temsil edilmesine yol açmıştır. Başka kelimelerle, Erzurum hızla artan nüfusu yüzünden, bir sanayi şehrinin özelliklerine sahip olmak yerine, idareci, asker ve memurların kalabalık bir sınıf teşkil ettiği tüketici bir idarî merkez haline gelmiştir. İşsizlik ve dolayısıyla fakirleşme son haddini bulmuş, şehrin imarı konusunda geçekundu meselesi gibi büyük bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Atatürk Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma (1963), şehirdeki faal nüfusun %4.4 oranında işsiz olduğunu göstermektedir⁷. Bu işsizlik oranı geçekundu bölgelerinde %12.8'e kadar yükselmektedir.

Erzurum şehrinde faaliyet gösteren esnaf zümresine mensup ailelerin menşei daha çok diğer il merkezleri ve onlara bağlı kasaba ve köylere dayanmaktadır. Dr. Âmiran Kurtkan'ın şehirde Cumhuriyet caddesi, Taş Mağazalar ve Gülahmet Çarşısı'ndaki 80 kadar dışarıdan gelen esnaf arasında yapmış olduğu bir anket, bu esnafın %22.5 oranında il içinden, %7.5 oranında ise il dışından gelerek şehre yerleştiğini göstermektedir. Komşu iller içerisinde %33.75 ile Trabzon, %15 ile Rize ve %7.5 ile Kars ilk sıraları işgal etmektedir. Demek oluyor ki Erzurum'daki dışardan gelme esnafın büyük çoğunluğunu Erzurum'un ilçe ve köylerinden değil, fakat bilhassa Karadeniz bölgesinden gelen esnaf teşkil etmektedir. Şehre dışardan gelen bu esnaf zümresi, şu önemli sonuçların doğmasına yol açmış bulunmaktadır:

1. Esnaf sayısında devamlı bir artış olmaktadır.
2. Az gelirli ve çok gelirli esnaf arasındaki sınıf farkı fazılaşmış, orta sınıf kadroları boşalmağa yüz tutmuştur.

⁷ Arıkan, Osman: Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları (Yayınlanmamış doktora tezi). Erzurum 1964, s. 40.

3. Dışardan daha çok alt tabakaya ve daha az ölçüde olmak üzere de orta ve yukarı tabakaya mensup esnaf Erzurum'a gelmektedir. Bu ikinci tabakaya mensup ticaret erbabının Erzurum'daki yatırım faaliyetleri bu şehirde bir kalkınma hamlesi yaratacak ve orta sınıfın yeniden teşekkülüne imkân verecek bir seviyeye varmamaktadır. Zira, dışardan gelen esnaf içinde küçük sanayi sektöründe faaliyet gösterenlerin oranı ancak %10 kadardır⁸.

Öte yandan, Erzurum'a dışardan gelerek muhtelif işyerlerinde çalışan işçiler veya gecekondu sakinlerinin ise esnaf zümresi ile tam bir tezat teşkil ettiği görülmektedir. Bunların %85'i, Erzurum civarındaki köy ve kasabalardan gelerek şehre yerleşmişlerdir⁹. Bugün Erzurum şehrinin etrafında teşekkül eden gecekondu halkası, şehir nüfusunun yaklaşık bir rakamla %15'ini içine almaktadır. Son 15 yıl içerisinde (1950-1965) ortaya çıkan bu durum, şehirdeki sosyal sınıfların dengesizliğine yol açmıştır: Erzurum, bir yandan civardaki fakir halkı kendi bünyesine alırken, sahip olduğu orta sınıfı da daha elverişli istihdam şartlarına sahip olan büyük şehirlere doğru itmektedir. Fakir halk tabakalarının fazlaşması ve istihdam imkânlarının yetersizliği sebebiyle gizli işsiz zümresi artmakta ve orta sınıf Erzurum'lu fakirleşmektedir. Bu bakımdan şehirde aşırı nüfus temerküzüne yol açan gecekondu problemini etraflı bir şekilde incelemek istiyoruz.

B. Gecekondu Problemi :

Erzurum şehrinde gecekondu yerleşmesinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra başladığı ve bilhassa 1950'den itibaren hız kazandığı bilinmektedir. 1946'da 50-60 civarında olan gecekondu sayısı, 1961 yılının ilk aylarında 2142'ye yükselmiştir¹⁰. Erzurum Belediyesi Gecekondu Bürosundan tesbit ettiğimiz en son duruma göre ise, günümüzde bu rakamın 3000'e ulaştığı anlaşılmaktadır.

8 Kurtkan, Âmiran: Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite (Tortum Kalkınma Derneği Yayınları: 5). İstanbul 1964, s. 9-16.

9 Kurtkan, Âmiran: a.g.e., s. 18.

10 Sözer, Necdet: a.g.e., s. 112.

CETVEL — 3

TÜRKİYE'NİN 13 BÜYÜK ŞEHRİNDE GECEKONU NÜFUSUNUN
ŞEHİR NÜFUSUNA ORANI

Şehirler	Gecekondu sayısı (1963/64)	Gecekondu nüfusu (1963/64)	Şehir nüfusu (1965)	Şehir nüfusuna göre gecekondu nüfusu (%)
Adana	18.925	104.088	290.515	35.8
Ankara	70.000	385.000	902.218	42.8
Antakya	2.635	14.493	57.584	25.4
Bursa	8.713	47.922	212.518	22.8
Diyarbakır	1.400	7.700	102.624	7.5
Erzincan	3.500	19.250	45.280	42.6
Erzurum	2.559	14.225	106.301	13.4
İskenderun	4.275	23.513	69.259	34.0
İstanbul	120.000	660.000	1.750.642	37.7
İzmir	18.025	99.138	417.413	23.7
Mersin	896	4.928	87.267	5.6
Samsun	5.700	31.350	106.921	29.5
Zonguldak	14.000	77.000	60.865	(*)

(İmar ve İskân Bakanlığının yayınladığı "13 büyük şehirde gecekondu, Ankara 1965" adlı araştırmadan tâdil edilerek alınmıştır.)

(*) Zonguldak gecekonduları daha çok şehrin dışında, maden ocakları etrafında ve orman içerisinde teşekkül etmiş olduğu için, şehir nüfusuna oranı gösterilememiştir.

CETVEL — 4

ERZURUM ŞEHRİNDE MAHALLELERE GÖRE GECEKONU SAYISI VE
GECEKONU NÜFUSU

(Kaynak: Erzurum Belediyesi - Gecekondu Bürosu)

Mahalle	Gecekondu sayısı	Gecekondu oturan nüfus	Eve düşen nüfus	Odaya düşen nüfus
Kavak (Dağ)	1.188	6.619	5.6	1.9
Ali Paşa	3	13	4.3	1.8
Abdurrahman Ağa	4	26	6.5	3.2
Yeğen Ağa	8	45	5.6	1.5
Emin Kurbu	28	179	6.3	1.9

Veyis Efendi	237	1.174	4.9	1.8
Habip Efendi	180	997	5.5	1.9
Mehdi Efendi	111	630	5.6	2.0
Hasan-ı Basrî	253	1.515	6.0	1.7
Kırmacı	74	378	5.1	1.3
Çırçır	202	1.161	5.7	1.8
Dere	99	535	5.4	1.6
Murat Paşa	8	50	6.2	2.0
Gez	28	142	5.0	1.5
İstasyon	121	685	5.6	1.7
Aşağı Mumcu	3	23	7.6	2.5
Yukarı Yoncalık	4	19	4.7	1.5
Sultan Melik	7	32	4.5	2.0
Emir Şeyh	1	2	2.0	2.0
Toplam	2.559	14.225	5.5	1.8

Şehirdeki mesken üniteleri sayısının ortalama bir rakamla 15 bin civarında olduğu gözönünde tutulursa, gecekonduların şehir meskenlerine göre %20 oranıyla temsil edildiği gerçeği ortaya çıkar. Gecekondu nüfusu ise yaklaşık olarak toplam şehir nüfusunun %15'ini teşkil etmektedir.

İmar ve İskân Bakanlığı'nın gecekondularla ilgili bir araştırmasından faydalanarak, Erzurum'u Türkiye'nin 12 büyük şehri ile mukayese etmek mümkündür. Bu araştırmaya göre, gecekondu nüfus oranı en yüksek şehirlerimiz sırasıyla Ankara (%42.8), Erzincan (%42.6), İstanbul (%37.7), Adana (%35.8), İskenderun (%34), Samsun (%29.5), Antakya (%25.4), İzmir (%23.7) ve Bursa (%22.8)'dir. Diyarbakır (%7.5) ve Mersin (%5.6)'in Erzurum şehrine göre daha düşük bir oranda gecekondu yerleşmesine sahne olduğu görülmektedir¹¹.

Erzurum'da gecekondu alanları, şehrin kuzeydoğu ve güneybatı kenarında toplanmış bulunmaktadır. Daha çok Kavak (Dağ), Hasan-ı Basrî, Yukarı Habip Efendi, Veyis Efendi, Çırçır, Mehdi Efendi, Gez, Dere ve Kırmacı mahallelerinde yoğunluk arzeden bu gecekondular, genellikle %80-90 oranında belediye, %10-15 oranında Hazine ve %5'ten daha az bir kısmı ise şahıs arazisi üzerinde ku-

11 13 büyük şehirde gecekondu (İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi: 10). Ankara 1965, s. 18.

rumuştur. Gecekonduların büyük çoğunluğu (%85) taşla inşa edilmiş olup, %5'i kerpiç, %3'ü ahşap ve geriye kalan %7'si de toprak, tuğla ve biriket meskenlerden ibarettir. Bu meskenlerin ancak %40'ında mutfak olup helâsı olan gecekondu sayısı %10'dan daha azdır. Banyo oranı ise %1'in çok altındadır. Elektrik, su, yol ve kanalizasyon gibi kamusal hizmetlerden mahrum olan bu ilkel meskenlerde, ortalama aile sayısı 5.5 kişi olup oda başına 1.8 nüfus isabet etmektedir. Erzurum Belediyesi Gecekondu Bürosundan temin ettiğimiz bilgilere göre, gecekondu ailelerinin meslek durumu şöyledir:

CETVEL — 5

MESLEKLERİNE GÖRE ERZURUM'DA GECEKONDU AİLELERİ

Meslekler	Aile sayısı	%
Ziraat ve hayvancılık	106	4.3
Sanatkârlar, inşaat ve imalât işçileri	601	23.3
Ticari meslekler	355	13.8
Nakliye ve hizmetle ilgili meslekler	773	30.2
Serbest meslek sahipleri	23	0.9
Mesleksiz ve mesleği bilinmeyenler	375	14.7
İşsizler	326	12.8
T o p l a m	2559	100.0

Görüldüğü gibi faal nüfusun büyük kısmı (%30.2) nakliye (at arabası, fayton sürücülüğü) ve hizmetle ilgili meslekler (daire, okul, hastane gibi resmî iş kollarında müstahdemlik ve gazino, otel gibi özel işyerlerinde hizmetkârlık) de çalışmaktadır. Bunu %23.3 oranı ile inşaat ve imalât işçileri takip etmektedir. Dükkân işleten veya ayak ticareti yapanların oranı ise %13.8'dir. Gecekondu nüfusunun tarımsal faaliyetlerle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır (%4.3). Cetvelde en ilgi çekici nokta, daha önce belirttiğimiz gibi, gecekondu faal nüfusunun %12.8'inin işsiz durumda oluşudur.

S o n u ç :

Buraya kadar verdiğimiz izahat, aşırı nüfus temerküzünün, Erzurum şehrinin fizikî yapısında olduğu kadar, iktisadî ve toplumsal yapısında da önemli birtakım problemlere yol açtığını göstermektedir. Hiç şüphesiz, mevcut gecekonduları mevziî imar plânları ile

programa bağlamak ve ıslâh etmek mümkündür. Hâlen meskûn olan kısımlarda yol, park, çarşı, meydan gibi kamu tesislerine isabet eden gecekonduların daha uygun yerlere nakli ve bu nakil sebebiyle yeniden inşa edilecek meskenler için devletçe kredi sağlanması gibi çâreler bu arada zikredilebilir. Nitekim Erzurum Belediyesi, nizâmî mesken inşa etmesi şartıyla İmar ve İskân Bakanlığı tarafından her gecekondularına 5.000 TL. verildiği takdirde, bu problemin altı yılda ve 15.000.000 TL. harcanarak çözümlenebileceğine inanmaktadır. Ancak meselenin bu kadar basit bir yolla çözümlenebileceğini sanmak, kanaatimizce gerçeklere aykırı düşmektedir. Zira gecekondular sebebiyle, kamusal şehir hizmetlerine ait harcamalar büyük bir artış kaydedeceği gibi, şehirdeki aşırı nüfus temerküzünü de önlemek kolay olmayacak ve dolayısıyla gecekondular alanları genişleyecektir. Esas mesele, bu hızla gelişen nüfus karşısında bölgesel yatırım ve istihdam kapasitesini artırma meselesidir.

Şehirdeki işyerlerinin yarattığı istihdam imkânları, bugün Erzurum'a akın eden kır nüfusuyla tam bir tezat teşkil etmektedir. Birkaç un imalâthanesi, Et Kombinası, tuğla fabrikası, Ağır-Bakım Tamir Atelyesi, Atatürk Üniversitesi ve nihayet şehre 20 km mesafede kurulmuş olan Ilıca Şeker Fabrikası. Diğer küçük işyerleri ile beraber, şehirde 72 işveren ve 8125 işçi bulunmaktadır. Faal nüfusun 35.243 kişi olduğunu ve diğer iktisadî faaliyetler içerisinde imalât sektörünün %13 gibi bir yer işgal ettiğini gözönünde bulundursak, ancak 4.000 kadar işçinin imalât, küçük sanatlar ve tamir işlerinde çalıştığı gerçeği ortaya çıkar. Türkiye'deki 10.000 ve daha fazla nüfuslu şehirsellerde imalât ve küçük sanatlar sektöründe çalışanların oranı %23 olduğuna göre¹², Erzurum'da bu sektörün zâfiyeti âşikârdır.

Şimdiye kadar şehirde gerek özel sektör ve gerekse de kamu sektörü tarafından yapılan yatırımların %61 oranında gıda maddeleri sanayiine yöneldiğini görmekteyiz. Geniş bir ardülkeye ve elverişli bir ulaşım şebekesine sahip olan Erzurum için, kanaatimizce bu sektör yatırımlarında isabet vardır ve gelişme potansiyeli gösterebilir. Tarımsal ürünlerin de değerlendirilmesini hedef tutacak olan bu yatırımlar için şu sanayi kuruluşları teklif edilebilir: Et kombinasının tevsii (et konserveçiliği, yağ ve peynir imalâtı), yün-

¹² Tümertekin, Erol: Türkiye'deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması. İstanbul 1965, s. 3.

lülü dokuma sanayii, nişasta ve ispirto imalâtı, bira sanayii, prefabrike inşaat malzemesi sanayii, çimento sanayii.

Bunlardan et kombinasyonunun tevsi, deri ve kundura sanayii, yünlülü dokuma sanayii için devlet yatırımlarını celbetmek mümkündür. Nişasta ve ispirto imalâtı için de aynı alternatiften istifade edilebilir. Bu arada özel sektör de, makûl kolaylıklar sağlamak —münakaale kolaylığı, belirli bir süre için vergi indirimi, sınaî kredi temini ve makine ithalinde gümrük kolaylığı— yine devlet eliyle teşvik edilebilir. Bilhassa bira sanayii ile prefabrike inşaat malzemesi sanayii ve çimento sanayiinin kurulması için, özel sektörün büyük ölçüde gayret sarfetmesinin, Erzurum ve memleket ekonomisi bakımından çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Nihayet şunu da ilâve edelim ki, şehirleşme hareketleri dolayısıyla ortaya çıkan meselelerin nihai bir çözüm şekline bağlanması, ancak genel kalkınma plânları çerçevesinde yer alacak olan bir bölge plânlaması ve bunun ciddi bir şekilde uygulanması ile mümkündür. Şehrin fizikî yapısında yapılaşma düşünülen geçici ıslâh teşebbüsleri —faydalı olmakla beraber—, aşırı nüfus temerküzünden doğacak problemler için kesin bir hâl çaresi olamaz.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- ARIKAN, Osman: *Erzurum'un Ekonomik Esasları* (Yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum 1964.
- FENSKE, Leo J.: *Erzurum İlindeki Çiftliklerde Kullanılan İş Gücü*, Ankara 1965, (Atatürk Üniversitesi Ziraat Araştırma Enstitüsü Araştırma Bülteni: 3).
- KAZGAN, Gülten: *Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme*, İktisat Fakültesi Mecmuası, 19(4), 1958, s. 375-394.
- KELEŞ, Ruşen Y.: *Şehir ve Bölge Plânlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*, Ankara 1961 (Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 122 - 104).
- KELEŞ, Ruşen Y.: *Türkiye'de Köylü Nüfus ve Şehirlere Akın.*, V. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1962, s. 9 - 58 (Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 139-121).
- KURTKAN, Âmiran: *Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilité*, İstanbul 1964 (Tortum Kalkınma Derneği Yayınları: 5).

- ÖNGÖR, Sami: *Türkiye'de Dahilî Muhaceret Hakkında*, Türk Coğrafya Dergisi, 14-15 (18-19), 1959, s. 101-117.
- ÖNGÖR, Sami: *1950 - 1955 Devresinde Türkiye'de İç Göçler*, Türk Coğrafya Dergisi, 17 (21), 1961, s. 63-74.
- ÖNGÖR, Sami: *Türkiye'de Millî Gelirin Tarım Sektöründe Coğrafi Dağılışı*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 21(2), 1966, s. 25 - 38.
- REUTER, E.: *Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi*, SBO Dergisi, 1(4), 1946, s. 775-790.
- SARÇ, Ö. C.: *Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri*, İktisat Fakültesi Dergisi, 9(1-2), 1949, s. 30-54.
- SÖZER, Necdet: *Erzurum Ovasının Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum 1963.
- TUNÇDİLEK, N. - TUMERTEKİN, E.: *Türkiye Nüfusu*, İstanbul 1959 (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları: 25).
- TUMERTEKİN, Erol: *Türkiye'deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması*, İstanbul 1965 (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları: 43).
- YÜCEL, Talip: *Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler*, Türk Coğrafya Dergisi, 16(20), 1960, s. 23-35 ve 17(21), 1961, s. 31 - 44.
- *Erzurum - Erzincan Projesi İstikşaf Raporu*, Ankara 1964 (DSİ İstikşaf Raporları: 12-19).
- *Erzurum'un Analitik Etüdüleri* (Yayınlayan: İller Bankası), Ankara 1965.
- *13 Büyük Şehirde Gecekondular*, Ankara 1965 (İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi: 10).

Le Mouvement d'Urbanisation et le Problème du Bidonville d'Erzurum

En Turquie le mouvement d'urbanisation a gagné de vitesse durant les quinze dernières années. En 1950 la population urbaine était en proportion de 22% de la population globale, ce pourcentage s'élève à 31,9% en 1965. Dans la même période on s'aperçoit que dans la province d'Erzurum la population urbaine est passée de 14% à 22%.

La population de la province d'Erzurum qui était en 1935 de 329.000 habitants atteint en 1965 avec un pourcentage de 90% d'augmentation 628.000 habitants. Mais si ce développement de la population est pris en considération selon les villes et les villages, on s'aperçoit que dans les frontières de la province, par rapport au taux d'accroissement de la population rurale dont le pourcentage est de 65%, le taux d'accroissement de la population urbaine avoue un pourcentage de 228%. Cette immigration se trouve en particulier orientée vers Erzurum même.

Voici à notre avis les raisons essentielles de ce mouvement d'urbanisation:

1 — La majeure partie de la population urbaine (78%) travaille dans le secteur agricole, mais le rendement de la main d'oeuvre dans ce secteur est loin d'être satisfaisant. En 1963 le revenu annuel agricole par personne est de 334 LT. (Moyenne pour la Turquie 900 LT.).

2 — Les terres cultivées divisées en petites parcelles, ne peuvent suffire à nourrir les familles paysannes.

3 — La ville d'Erzurum qui se situe au carrefour de routes naturelles est desservie depuis 1923 par la voie ferrée et une route bien entretenue. Il serait possible d'établir une liaison entre l'augmentation de la population et le développement du réseau routier.

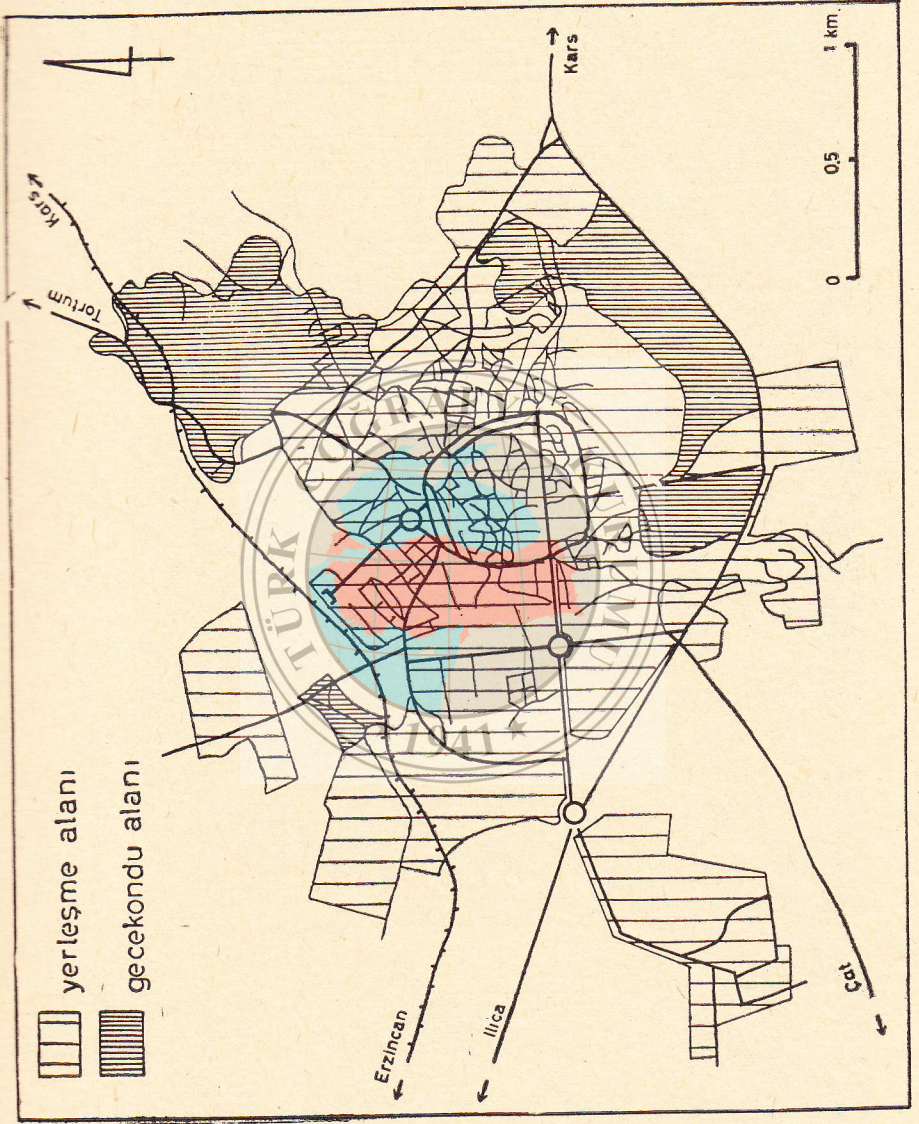
4 — Le gouvernement a fait des investissements dans les services publics plutôt que des investissements dans l'industrie, la ville devint ainsi un centre administratif où les militaires et les fonctionnaires formaient une classe assez nombreuse.

5 — Les immigrants qui viennent s'installer dans la province d'Erzurum appartiennent en particulier à la classe pauvre des marchands. Le pourcentage des marchands qui participent à l'industrie mineure n'est que de 10%. D'autre part 85% des ouvriers qui travaillent dans les différents établissements industriels et les habitants des bidonvilles sont installés en ville, venant des villages et des communes avoisinants.

De ce fait la classe pauvre de la population de la ville augmente. Les possibilités limitées d'embauche entraînent aussi l'augmentation de chômeurs clandestins et l'appauvrissement de la classe moyenne. La population du bidonville constitue 15% de la population globale de la ville.

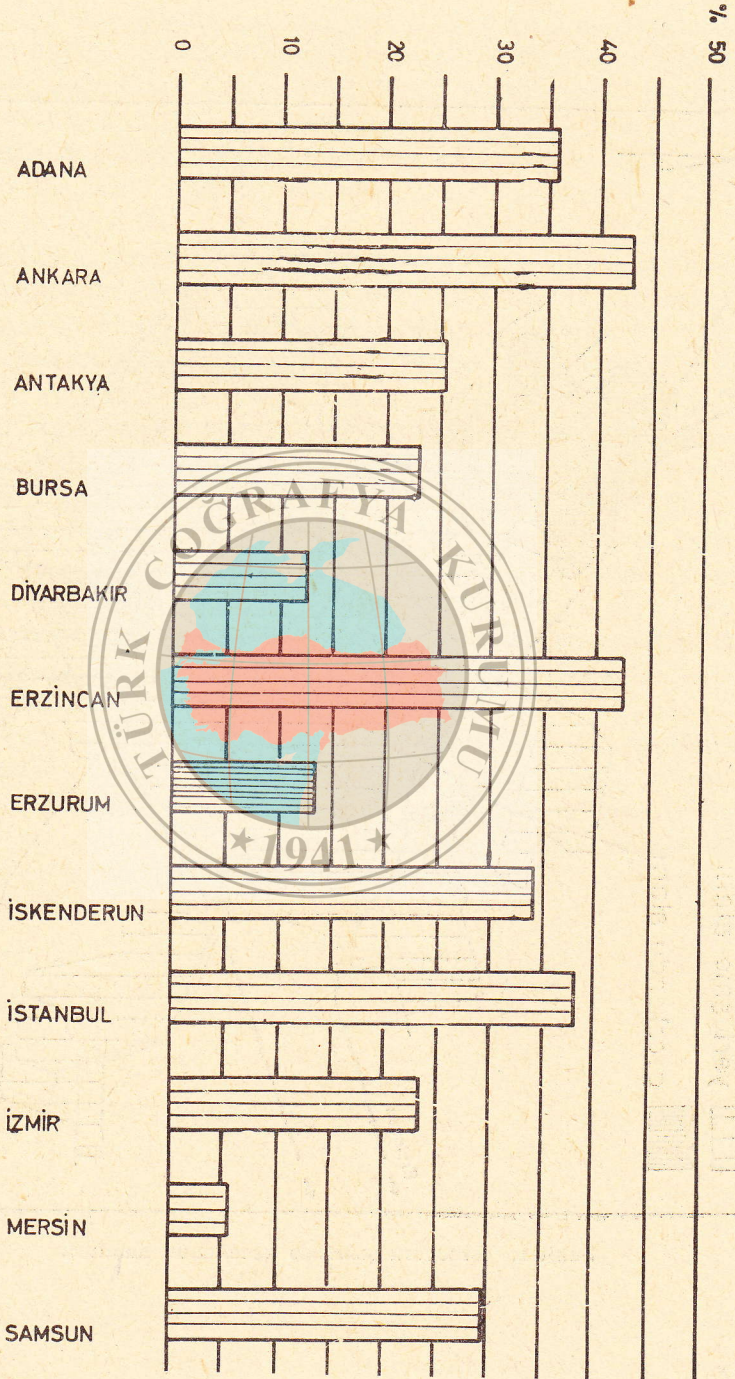
Les habitations du bidonville qui se situent en particulier au N-E et au S-E de la ville et qui sont au nombre de 3000, présentent à peu près toutes des conditions extrêmement primitives. 85% de ces habitations sont construites en moellon et se trouvent privées d'électricité, d'eau courante, de routes et d'égouts. Le nombre moyen de personne par famille habitant dans le bidonville est de 5,5 et le nombre moyen de personne à partager la même chambre est de 1,8. On sait que 12,8% de la population active des bidonvilles est en chômage permanent.

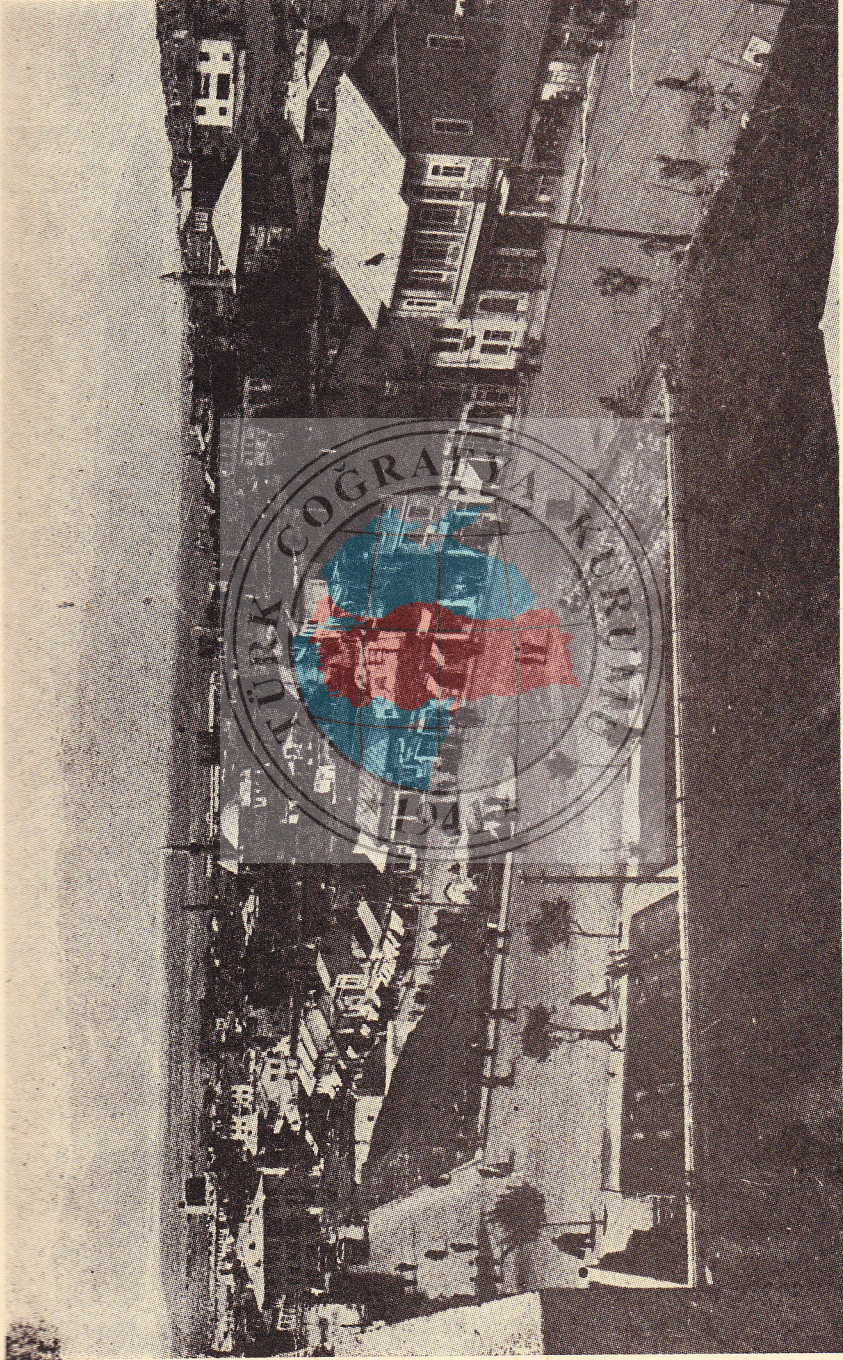
Le développement négative des bidonvilles pose des problèmes. Il est en partie possible d'améliorer cette situation mais il faudra admettre la nécessité irrécusable d'un bon projet de planification régionale et l'application rigoureux de ce projet afin de résoudre les problèmes économiques et sociaux engendrés par le mouvement d'urbanisation.

Şekil 1. Erzurum şehrinde gecekondu alanları.

Şekil 2. Büyük şehirlerimizde geçeköndü nüfusunun şehir nüfusuna oranı ve Erzurum'un durumu.

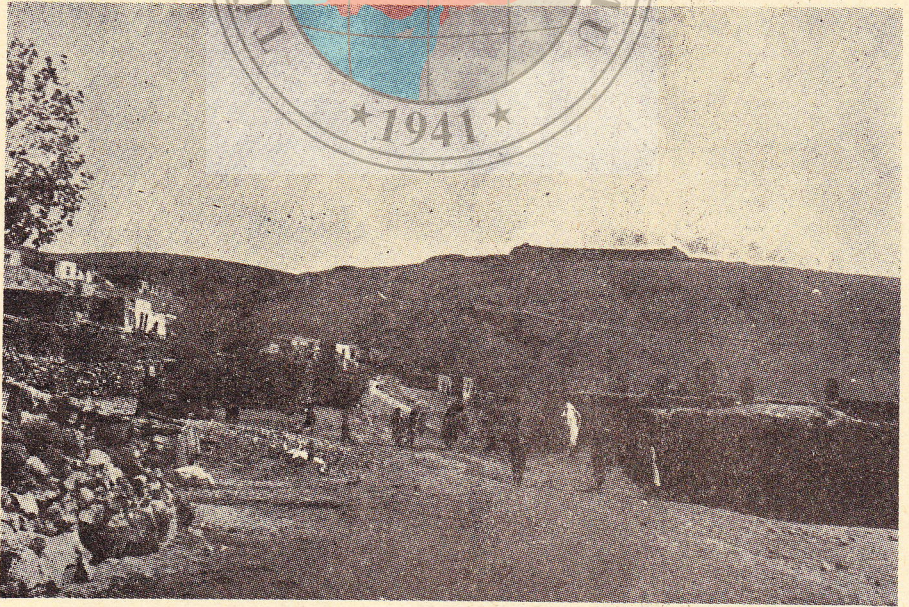

Fotoğraf 1. Erzurum şehrinin genel görünüşü.

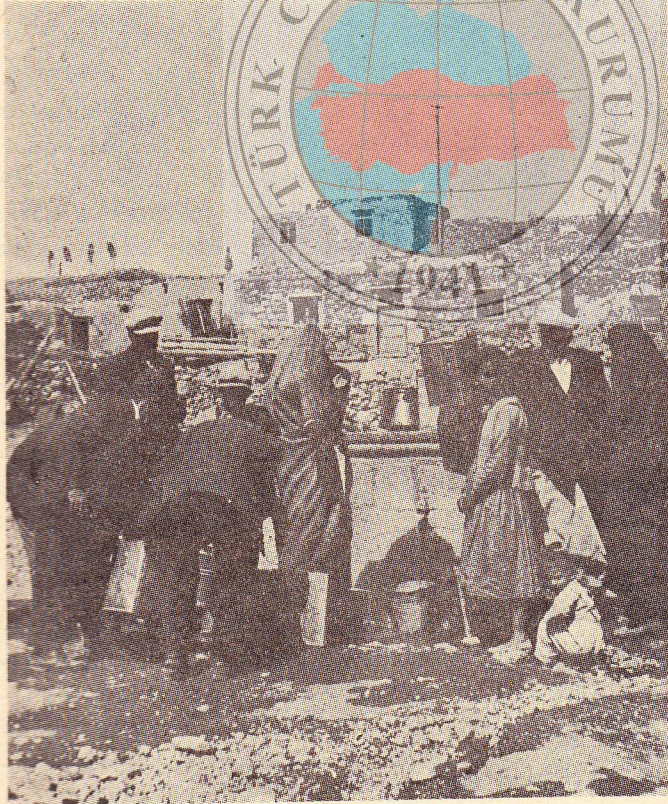
Fotoğraf 2. Erzurum'da Çifte Minareli Medrese.

Fotoğraf 3. Erzurum gecekonduları ve Aziziye Tabyası.

Fotoğraf 4. Dağ Mahallesi'nde bir gecekondü.

Fotoğraf 5. Erzurum gecekondularında su ihtiyacının karşılanması.